

7. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVIII ст. / Я. Д. Ісаєвич – К., 1996. – 251 с.
8. Історія православної Церкви в Україні: Збірка наукових праць. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 290 с.
9. Книга протоколів братства при церкві Воздвиження Хреста Господнього в Дрогобичі за 1678 – 1828 рр. // ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 129. – Оп. 3. – Спр. 65. – 69 арк.
10. Левицький О. Внутрішній стан західно-руської Церкви в Польсько-литовській державі в кінці 16 ст. та Унія / О. Левицький // Розвідки про церковні відносини на Україні–Руси XVI–XVIII ст. – Л., 1900 (Репринт: Львів, 1991). – С. 1–80.
11. Макарий (Булгаков), митрополит. История Русской Церкви: В 12 т. – Т. 9. – Кн. V.: Период разделения Русской Церкви на две митрополии. История Западнорусской или Литовской митрополии (1458 – 1596) / Под ред. Б. Н. Флори. – М., 1996. – 680 с.
12. Огієнко І., митрополит. Українська Церква / Упоряд., авт. передмови М. С. Тимошик / І. Огієнко – К.: Наша культура і наука, 2007. – 408 с.
13. Папков А. Древнерусский приход. Краткий очерк церковно-приходской жизни в Восточной России до XVIII и в Западной России до XVII в. / А. Папков – Сергиев Посад, 1897. – 584 с.
14. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко – К., 1989. – Т. 1. – 588 с.

© **Николай Шкрибляк**
(Черновцы)

БРАТСКОЕ ДВИЖЕНИЕ И ЕГО РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕННО-РЕЛИГИОЗНОЙ ЖИЗНИ ПРАВОСЛАВНЫХ В УСЛОВИЯХ БЕЗГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Автор анализирует феномен церковных братств и истолковывает их роль в сохранении очагов церковно-религиозной жизни православных в условиях иностранного политического и религиозно-духовного влияния в первой половине XVII века.

Ключевые слова: церковные братства, внеиерархические структуры, Киевская митрополия, православная иерархия.

© **Mykola Shkribliak**
(Chernivtsi)

FRATERNAL MOVEMENT AND ITS ROLE IN SOCIAL AND RELIGIOUS LIFE OF ORTHODOXY IN TERMS OF STATELESSNESS

The article analyzes the phenomenon of religious brotherhoods and interpreted their role in maintaining the center of church-religious and spiritual influence in the first half of the 17 century.

Keywords: religious brotherhoods, secular element, post-Beresteysky period, the Kyiv Metropolitanate, the Orthodox hierarchy.

До редакції надійшла 1.04.2011.

УДК 94(477)

© **Андрій Чуткий**
(Київ)

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ У КИЄВІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Стаття висвітлює історію розвитку середніх навчальних закладів економічного профілю у Києві наприкінці XIX – на початку XX ст., особливо ж Першого київського комерційного училища.

Ключові слова: економічна освіта, соціально-економічна історія, професорська корпорація.

Теперішній історичний етап має однією з ключових своїх характеристик прискорення економічного розвитку, що супроводжується зростаючою динамікою чергування економічних криз. За таких обставин першочерговим завданням всіх соціо-гуманітарних наук стає пошук оптимального шляху подаль-

шого розвитку цивілізації з мінімальними економічними втратами. Ключову роль у вирішенні цього завдання може посісти й історична наука, яка володіє інформацією щодо досвіду подолання попередніх економічних криз і що найголовніше – саме вона здатна систематизувати та проаналізувати цю інфор-

мацію в контексті загального історичного поступу суспільства.

Важлива роль у вирішенні цієї проблеми належала системі економічної освіти: як встановили історики кінця XIX – початку XX ст., зокрема М.В. Довнар-Запольський (що був одним із піонерів вивчення економічної історії в Україні), чим вищим є рівень фахової підготовки осіб, зайнятих у господарській сфері, тим успішнішим є економічний розвиток тієї або іншої країни. Як він зазначав у зверненні до бізнесових кіл Києва: „Действительно, огромные успехи немцев на мировом рынке – можно без преувеличения сказать – обязаны, именно, знанию ... И в этом привлечении знаний в торговое дело, несомненно сыграли крупную роль специальные школы, в виде торговых академий” [15, с. 25-26]. Отже, ще на початку XX ст. було встановлено пряму залежність між рівнем економічного розвитку держави та рівнем економічної освіти у ній. І саме історична наука має дослідити дану тему аби дати власні рекомендації для оптимізації економічного розвитку, чим посилить свою актуальність і важливість для суспільства. При цьому, маючи досить значну джерельну базу, що дозволяє досить повно дослідити історію розвитку економічної освіти в Україні в контексті соціально-економічної та інтелектуальної історії [6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 18], вона позначена відсутністю спеціальних наукових досліджень. Тож виправленню подібної ситуації і присвячена ця стаття.

Закономірно, що розвиток економічної освіти в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. перебував у нерозривному зв'язку із загальним духом тієї історичної епохи, що характеризувалась низкою докорінних змін традиції. Загалом, період другої половини XIX-початку XX ст. був переломним не лише в історії України, а й значної частини Східної Європи та західної цивілізації в цілому.

Ці зміни означали, по-перше, остаточне оформлення секулярного світогляду – тобто завершення світоглядної революції, що її започаткували ще діячі Відродження та Реформації, а згодом продовжили просвітники. Тільки тепер цей напрям змін у світогляді популяризувався, що де-факто означало своєрідну примітивізацію та спотворення започаткованих Відродженням вищих цінностей при одночасній втраті ідеалів попередньої, середньовічної доби з пануючими християнськими догматами, які так нічим адекватним і не були підмінені, оскільки їх

просто не можна було замінити (недарма ще Вольтер постулював, що „якби Бога і не було, то його слід було б вигадати”). Тож західна цивілізація внаслідок цієї трансформації фактично опинилась у духовному вакуумі, кризі духовності, що значною мірою спричинилась до двох світових війн, встановлення цілого ряду тоталітарних режимів та інших катаклізмів, що змусили людство задуматись над правильністю обраного на зламі XIX – XX ст. шляху розвитку [1]. На східноєвропейському просторі дана тенденція до радикальних соціальних експериментів, що означали докорінні й болісні потрясіння соціально-економічного характеру, особливо посилювалась внаслідок надзвичайної популярності тут соціалістичних ідей і їх швидкого поширення серед загалу [27, с. 3-6; 3; 4, с. 85-93].

Зміни в ментальності цілих етнічних спільнот, та й у світогляді окремих індивідів, зумовлювались і були тісно пов'язані зі змінами в соціально-економічній сфері життя європейської цивілізації. Так, саме у XIX ст. в рамках європейської цивілізації (а якщо брати східно-європейські простори – то в другій половині XIX – на початку XX ст.) постійно наростали темпи економічного розвитку, а економічна (господарська) сфера життя вийшла на перше місце в ієрархії сфер прикладання людських сил (проте якщо на заході Європи дана тенденція опанувала всі сфери життя як на зовнішньому, так і на внутрішньому їх рівнях, то на сході Європи вона являла яскраво виражений „імпорتنний” характер і тому не настільки суттєво проникла у внутрішню складову кожної сфери суспільного життя).

Значною мірою ця тенденція зумовлювалась меркантилізацією світогляду, оформленням культу достатку та комфортного життя, що було неможливо без грошей. Отже, ключовим завданням для кожної особи стало їх заробляння та нагромадження, що вимагало набуття необхідних навичок для цього, включаючи й відповідну освітню підготовку. При цьому сам процес гонитви за прибутком спричинився до загального прискорення ритму життя в силу чого весь соціокультурний „механізм” почав працювати на межі можливого (тенденція, характерна для передкризового стану). А гроші почали виступати ледь не головним мірилом всіх речей (та якостей), що при віртуалізації самих грошей (коли на зміну реальним остаточно прийшли номінальні гроші, які, в свою чергу, почали віртуалізуватися – замінюватись різними

векселями, чеками, цінними паперами тощо) закономірно вів і до віртуалізації всіх інших цінностей, які набували такої самої відносності та примарності (залежності від обставин). При цьому цей другий фактор тісно поєднувався із першим і значною мірою диктувався ним. Звідси можна робити висновок, що сам процес трансформації природи (властивостей) грошей теж спричинився до зміни природи інших цінностей західної цивілізації. Особливий вплив грошей на західну цивілізацію дав підстави окремим науковцям іменувати її фінансовою цивілізацією [17].

Проте особливість європейської цивілізації полягала в тому, що вона так і лишалась розколотою на західну та східну частини. При цьому Захід не лише продукував, але й повною мірою реалізував продукуювані ним ідеї. Натомість Схід європейської цивілізації більшою мірою сприймав самі ідеї, аніж міг їх реалізувати. Причина цього полягала у більшій сакралізованості східноєвропейського (особливо якщо розуміти під ним східно-християнського, православного) соціокультурного простору. Тож тут всі проблеми набували особливої гостроти, що найбільше виявлялось у поєднанні рівня економічного розвитку із добробутом різних верств суспільства. Тут чітко співіснували (і більш-менш на паритетних засадах) елементи старого (феодального) та нового (капіталістичного) ладу. Саме тому новітні дослідники вбачають можливість стовідсоткової побудови капіталістичного ладу лише на Заході [5], що в принципі й довела новітня історія.

По-третє, даючи загальну оцінку досліджуваному періоду, не можна не відмітити ще одного показового фактору даного етапу – утвердження нового визначального чинника, що (поряд з економічним) рухав людьми – національного. Саме національне питання стає наріжним каменем світової політики, зростає його роль і в рамках Російської імперії, яка характеризувалась значною поліетнічністю та запутаністю міжетнічних взаємин (недарма навіть В. Ленін іменував цю державу „тюрмою народів”). Тож ХХ ст. в історії Європи стало часом особливої активізації національного питання [3], яке позначилось на всіх сферах життя, не оминаючи й сфери освіти. Так, влада Російської імперії аби стримати наростання революційного руху в період правління Олександра III (1881-1894 рр.), як відомо, навіть виношувала проект ліквідації всіх вищих навчальних закладів, оскільки останні розгля-

дались як головний розсадник вільнодумства та революції. Якщо ж брати українські землі, що перебували у складі Російської імперії, і особливо Київ, то тут додавалось ще традиційне побоювання з боку влади сепаратистських настроїв „національної околиці”.

Саме тому прохання київського купецтва (причому переважна більшість тих, хто подав це прохання були представниками не української, а єврейської громади) щодо заснування в Києві навчального закладу спеціалізованого (комерційного, тобто економічного) профілю, що його було подано на розгляд влади у 1888 р. (а за іншими даними – ще раніше [7, оп. 4, спр. 1, арк. 2]), зустріло зволікання і його вдалось вирішити позитивно лише у 1896 р. (тобто вже за нового російського імператора), коли в місті було відкрите Київське перше комерційне училище [7, оп. 5, спр. 31, арк. 7], приміщення для якого знову ж таки було придбано силами місцевого купецтва [7, оп. 4, спр. 2]. І це при тому, що на той час у низці міст імперії вже функціонували подібні навчальні заклади, не кажучи вже про ситуацію в інших державах. Навіть на українських землях, що перебували у складі Російської імперії, тривалий час діяли комерційні училища. Зокрема, в Одесі перше комерційне училище було засноване ще 1862 р. (на 50-річчя його заснування у 1912 р., між іншим, був запрошений і засновник першого економічного вузу в Україні М.В. Довнар-Запольський, чим засвідчується помітність його особи у сфері розвитку економічної освіти в Україні на початку ХХ ст.) [6, оп. 1, спр. 52, арк. 104].

Зазначу, що попри те, що комерційні училища засновувались купецтвом, а проте навчались у них не лише вихідці з купецтва, але й практично з усіх тогочасних соціальних груп, що само по собі засвідчувало важливість навчальних закладів комерційного профілю та затребуваність їх випускників. Наприклад, порівняльна статистика соціального складу учнів по 1-му та 2-му київських комерційних училищах за 1904-1905 навчальний рік була наступною: 1) діти дворян та чиновників становили 13 % від загальної кількості учнів у 1-му училищі і 9 % у 2-му училищі, 2) діти почесних громадян становили 3 % по обох училищах, 3) діти купців 39 % у 1-му училищі і 24% у 2-му, 4) діти міщан 31 % у 1-му і 41 % у 2-му, 5) діти селян 9 % у 1-му і 11 % у 2-му, 6) діти представників інших станів 1 % у 1-му і 7 % у 2-му, 7) діти іноземних підданих 1 % у 1-му училищі і 3 % у 2-му відповідно [7, оп. 4, спр. 69, арк. 5 зв.].

Важливість комерційних навчальних закладів для вихідців із різних соціальних груп засвідчувалась і участю у справі їх заснування не лише купецтва. Значна роль у розбудові освітянської сфери Києва традиційно належала місцевій професорсько-викладацькій корпорації, у першу чергу Університету Св. Володимира, а також і деяких інших навчальних закладів міста. Станом на 1904 р. у Києві працювало 75 штатних професорів та 76 позаштатних [30, с. 168], тоді як по всій Російській імперії їх було (згідно університетських штатів) 531 особа [30, с. 17]. Та попри таку незначну чисельність, професура Києва на початку ХХ ст. становила вже цілком структуровану групу. Це виявлялось у її досить тривалому існуванні, що дозволило виробити власні внутрішні (неписані) правила поведінки та стиль життя, триматись досить солідарно у вирішенні низки питань і що не менш важливо – сприйматися рештою суспільства як своєрідна, замкнена його група з власним статусом та місцем у соціальній ієрархії [24; 21, с. 155-186], що доповнювалась і державним визнанням через систему рангів і посад [25].

Саме професорська корпорація мала досить вагомий суспільний статус („профессорско-преподавательские кадры относились к высокооплачиваемой категории населения” [30, с. 25]), і вплив на вирішення питань культурної (і не тільки) сфери [16], а також характеризувалась працею на освітянській ниві – тобто мала практичний досвід освітянської роботи, включаючи не лише власне викладацьку, а й адміністративну. Завдяки цій соціальній групі активізувався інтерес громадськості до питань освіти, саме вони забезпечували новостворені навчальні заклади викладацьким складом та зрештою й організовували їх діяльність. Зокрема, перший із вищих навчальних закладів, заснований у Києві виключно силами місцевої громадськості – Київські вищі жіночі курси – був створений саме завдяки київській професурі (з Університету Св. Володимира), яка займалась вибиранням дозволу на відкриття цих Курсів, розробила його статут [26], навчальні програми і здійснювала викладання на них [28, с. 89-90]. Київські професори того часу не нехтували й справою створення навчальних закладів середнього типу, різного роду освітніх курсів, недільних шкіл і т.п. Так, професор Університету Св. Володимира Т.Д. Флорінський був директором Київського жіночого комерційного училища П.Д. Новицької [18, спр. 7-11];

колишній доцент університету Св. Володимира А.І. Лінніченко – інспектором Фундуклеївської гімназії у Києві. Зусиллями місцевих професорів було засновано і Київський політехнічний інститут [23]. Тому не дивно, що і біля витоків найстарішого в Україні вищого навчального закладу економічного профілю також стояв визначний представник професорської корпорації Києва М.В. Довнар-Запольський.

Проте, як було зазначено вище, не лише професорська корпорація Києва відіграла помітну роль у становленні навчальних закладів комерційного профілю у місті. Не меншу, а в плані матеріального забезпечення справи – вирішальну роль, зіграло місцеве купецтво. І це було не випадково. Станом на кінець ХІХ ст. Київ виступав осередком не лише культурного, наукового та освітнього життя підвладних Російській імперії українських земель, а й значним економічним центром цілої імперії. У місті функціонувала низка великих промислових об’єктів, відбувались щорічні Контрактові ярмарки, активно розвивалась банківська та страхова справи тощо [20, с. 310-316]. Місто виконувало і роль важливого транспортного вузла, де сходились численні сухопутні (включаючи і новостворені – залізничні), і річкові шляхи, а отже було й перевалочним центром у русі товарів у різні частини імперії та за кордон. Швидкими темпами зростала чисельність населення міста. Не слід забувати і того факту, що в Російській імперії, у межах якої перебував і Київ, тільки-но завершилися буржуазні реформи, що суттєво прискорили темпи капіталістичної модернізації та сприяли пришвидшенню економічного розвитку.

Тож цілком закономірно, що Київ був осередком значного числа купецьких сімей та сімей інших категорій підприємців і осіб задіяних у різних сферах господарського життя загалом. Все це зумовлювало потребу не просто у збільшенні кількості навчальних закладів, а й змушувало започаткувати навчальні заклади профільного, як тоді казали – комерційного спрямування, тобто такі, що готували б фахівців для різних сфер господарського комплексу. І саме бізнесові кола Києва могли виділити на цю справу гроші, оскільки для їх бізнесу конче потрібними були фахівці з відповідною спеціальною освітою, яких економічно вигідно було готувати на місці, а не виписувати з-за кордону (як це робилось у першій половині ХІХ ст.) в силу докорінної трансформації виробництва у бік масовості, що

закономірно збільшувало попит на подібних фахівців у геометричній прогресії.

Виходом з цієї ситуації було заснування навчальних закладів комерційного профілю, оскільки наявні освітні заклади давали переважно класичну (гімназії, університет) або духовну (духовні училища та академія) освіту.

В київському Університеті Святого Володимира діяла лише окрема кафедра політекономії у складі юридичного факультету [31; 18, с. 124-145], як в принципі і в решті університетів Російської імперії (читання курсу політичної економії – першої економічної дисципліни у вузах Російської імперії розпочалось 1803 р. з Московського університету, а в Київському університеті цей курс почав повноцінно читатись з 1847 р.). Проте у зв'язку із завершенням у другій половині XIX ст. промислового перевороту в більшості країн Європи (в тім числі і у Російській імперії) та утвердженням капіталістичного способу господарювання, зростає потреба у фахівцях з економічною освітою, що й призводить до активізації заснування навчальних закладів економічного профілю різного рівня.

Закономірно, що цей процес почався із започаткування навчальних закладів економічного профілю середнього типу – комерційних училищ, що можуть розглядатися і як спадкоємиці ремісничих училищ, що діяли ще з XVIII ст. та цехових шкіл, що діяли у XVII ст. (проте ці навчальні заклади давали переважно навички робітничих професій і практично не приділяли уваги поширенню знань з комерційної діяльності). Окрім них у першій половині XIX ст. на підвладних Російській імперії українських землях було засновано і ще ряд середніх навчальних закладів, що надавали освіту необхідну саме у господарській сфері життя, а саме: училище торговельного мореплавства у Херсоні, садівниче училище в Одесі та землемірне училище у Кременці.

Проте першими спеціалізованими навчальними закладами, що давали суто економічну освіту стали комерційні училища. В 1772 р. у Москві було засноване перше в Європі комерційне училище [9, оп. 8, спр. 129, арк. 1]. У 1804 р. в Москві засновано ще 2 комерційних училища [9, оп. 8, спр. 129, арк. 2]. Проте після цього „дальнейшее распространение и развитие коммерческого образования останавливается почти до последних годов истекающего (тобто XIX ст. – А.Ч.) века” [9, оп. 8, спр. 129, арк. 3]. Тож коли „в главнейших государствах Западной Европы и Америки

насчитывались сотни коммерческих училищ”, у Російській імперії (станом на 1896 р.) нараховувалось тільки 8 комерційних училищ [9, оп. 8, спр. 129, арк. 3]. Але ж друга половина XIX ст. була періодом бурхливого розвитку капіталізму, завершення промислового перевороту й появи нових видів транспорту (особливо ж залізничного) – події, що захопили й Російську імперію (включаючи й підвладні їй українські землі) – і тому самі реалії життя вимагали розвитку економічної освіти.

Тож 15 квітня 1896 р. видано урядове положення про комерційні навчальні заклади, яке було покликано їх впорядкувати, структурувати, поглибити навчальну програму та сприяти заснуванню нових навчальних закладів даного профілю. Всі навчальні заклади комерційного профілю підпорядковувались Міністерству фінансів, а з 1906 р. – Міністерству торгівлі та промисловості. Для учнів цих навчальних закладів запроваджувалась форма, обов'язковою була довідка про благонадійність, освіта була платною. Так само як і в інших навчальних закладах, у комерційних училищах діяла обмежувальна квота на прийом на навчання євреїв, але вона фактично суттєво порушувалась, чим засвідчується важлива роль єврейського елементу в економічному житті українських земель. Наприклад, згідно офіційної статистики, „в 24-х коммерческих училищах южных и западных губерний обучается 8245 учеников, из которых 4741 (57,5 %) евреи” [7, оп. 1, ч. III, спр. 2856, арк. 15].

Враховуючи специфіку навчальної програми у комерційних училищах, їх забезпечення викладацькими кадрами могло бути успішно реалізовано переважно в університетських містах, до яких на підвладних Російській імперії українських землях належали Харків, Київ та Одеса. Як не дивно, але чи не вперше реалізувати завдання заснування комерційних училищ вдалось саме в Одесі, хоча університет тут виник лише в 1865 р., тоді як у Харкові університет було засновано ще 1805 р., а у Києві – в 1834 р. Даний факт зумовлювався особливим статусом цього міста та його роллю в економічному житті цілої імперії [2].

У Києві ж, як вже зазначалось, прохання про заснування комерційного училища було подано місцевим купецтвом у 1888 р., а його відкриття відбулось лише у 1896 р., тобто одразу ж після видання відповідного урядового розпорядження про комерційні навчальні заклади. Цікаво, що київське купецтво, яке

було ініціатором заснування Першого київського комерційного училища, початково висунуло ідею створення „коммерческого учебного заведения с правами, равными университету, для чего при этом учебном заведении должно быть техническое отделение, хотя бы только по сахарной промышленности” [7, оп. 4, спр. 1, арк. 2], чим засвідчувалась провідна роль українських земель в розвитку цукрової промисловості у Російській імперії (як відомо, наприкінці XIX ст. в українських землях вироблялось до 84 % цукру-сирцю від його загального виробництва в Російській імперії).

Згідно проекту навчального процесу, на першому році навчання у комерційних училищах передбачалось вивчення „конкретних наук”, а саме: економічної географії, історії господарського побуту, рахівництва, конторської практики та розрахунків. На другому році додавалось вивчення політекономії, статистики, основ правознавства, загальних основ товарознавства; а з третього року починалась вузька спеціалізація [7, оп. 5, спр. 66, арк. 1-1 зв.]. Загалом обсяг навчання складав 7 років. Було створено опікунську раду. До її складу ввійшли найвідоміші підприємці тогочасного Києва М.І. Чоколов, Л.І. Бродський, М.П. Дегтярьов, Д.С. Марголін та ін. [7, оп. 4, спр. 4, арк. 3].

Навчальний процес у Першому київському комерційному училищі розпочався з 6 листопада 1896 р. (в орендованому приміщенні по вул. Великій Житомирській, у буд. № 34), але у власне приміщення цей навчальний заклад перебрався тільки з травня 1899 р. (по вул. Бульварно-Кудрявській) [7, оп. 5, спр. 31, арк. 7 зв., 8 зв.]. Цікаво, що у зведенні будинку Першого київського комерційного училища брали участь такі відомі архітектори як Г.П. Шлейфер та В.В. Городецький, а виконання будівельних робіт було покладено на Л.Б. Гінзбурга, який згодом виконував спорудження й приміщень Київського комерційного інституту.

Одночасно з 1-им комерційним училищем у Києві 1896 р. було засновано і Комерційне училище Першого товариства викладачів [13], але кількість учнів у ньому значно поступалась Першому київському комерційному училищу. 1898 р. було засновано приватний навчальний заклад економічного профілю – Київську жіночу торговельну школу ім. Терещенка [10]. 1899 р. виникло 2-ге Київське комерційне училище [12]. Комерційне відділення функціонувало і на відновлених у 1906 р. Київських

вищих комерційних курсах [22, с. 106-107]. Певну роль у продукуванні дипломованих фахівців для господарського комплексу відігравав і заснований 1898 р. Київський політехнічний інститут. Також у місті продовжували діяти чоловічі та жіноча торгові школи.

На початку XX ст. комерційні училища були засновані і в інших українських міст, причому не лише в університетських (у Харкові), але й у Ніжині, Бердичеві тощо.

Розвитку комерційної освіти у Києві сприяли громадські товариства (Товариство розповсюдження у м. Києві середньої комерційної освіти, Київське товариство сприяння розповсюдженню комерційних знань, Товариство піклування про вищу комерційну освіту в м. Києві), що виникли у першому десятилітті XX ст. і до складу яких належали як представники професорсько-викладацької корпорації, так і бізнесових кіл Києва і окремі державні посадові особи. Їх зусиллями тривало заснування середніх навчальних закладів комерційного профілю та турбота про їх подальший розвиток. Зокрема 1907 р. було засновано Київське комерційне училище М.Г. Хорошилової (для осіб жіночої статі) та Київське комерційне училище товариства розповсюдження у м. Києві середньої економічної освіти [8; 11].

Зазначимо, що активізація створення навчальних закладів комерційного (економічного) профілю збіглась із подоланням економічної кризи 1900–1903 рр. і черговою активізацією в господарському секторі. Так само як і ліквідація всіх цих навчальних закладів та товариств, що сприяли їх діяльності, у 1919–1920 рр. збіглась із уповільненням темпів економічного розвитку українських земель та зникненням ринкової моделі економічного розвитку, а разом із цим і вільного розвитку економічної науки.

Таким чином, можна простежити безпосередній зв'язок між обома цими тенденціями (економічним розвитком країни та розвитком економічної освіти у ній) в однаковому напрямі.

Також варто наголосити на тому, що і розвиток середньої економічної освіти на початку XX ст. сам по собі не міг задовольнити створення завершеної схеми економічної освіти. Для цього потрібно було створити також вищий навчальний заклад економічного профілю. Фактично це питання було цілком на часі, але давалась взнаки протидія влади. Тож все залежало від зміни внутрішньополітичної ситуації в країні в плані послаблення влади, що

відбулось у 1905-1907 рр., коли власне і було засновано найстаріший в Україні вуз економічного профілю – Київські вищі комерційні курси (з 1908 р. – Київський комерційний інститут). Однак така затримка із вирішенням цього питання може розглядатись як часткове пояснення причини повільного виходу економіки Російської імперії з кризи 1900 – 1903 рр. і повільністю капіталістичної модернізації у ній (оскільки відчувався дефіцит фахівців відповід-

ного рівня економічної підготовки), що й дозволило з легкістю замінити модель соціально-економічного розвитку цієї гігантської держави на соціалістичну дещо згодом. Даний висновок змушує в теперішній ситуації більш уважно поставитись до розвитку економічної освіти аби запобігти повторенню подібних наслідків за умов нинішньої економічної кризи, так само як і успішно її подолати.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Генис А. ХХІ век: возвращение в девятнадцатый / А. Генис // Литературная газета. – 1992. – № 32.
2. Герлігі П. Одеса. Історія міста. 1794-1914 рр. / П. Герлігі. – К.: Критика, 1999. – 382 с.
3. Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905-1956 рр. / Пер. з іт. М. Прокопович / А. Граціозі. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2005. – 350 с.
4. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. / Я.Й. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 356 с.
5. Де Сото Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході і ніде більше / Е. Де Сото. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 232 с.
6. Державний архів м. Києва (далі – ДАК), ф. 16.
7. ДАК, ф. 94.
8. ДАК, ф. 142.
9. ДАК, ф. 153.
10. ДАК, ф. 170.
11. ДАК, ф. 173.
12. ДАК, ф. 183.
13. ДАК, ф. 192.
14. ДАК, ф. 229.
15. Довнар-Запольский М.В. Новый тип высшего образования / М.В. Довнар-Запольский // Речь, произнесенная в собрании киевского купеческого общества 23-мая 1907 г. – К., 1907. – С. 25 – 26.
16. Иванов А.Е. Профессорско-преподавательский корпус высшей школы России конца ХІХ - начала ХХ века: общественно-политический облик / А.Е. Иванов // История СССР. – 1990. – № 5. – С. 60 – 76.
17. Ільїн В.В. Фінансова цивілізація / В.В. Ільїн. – К.: Книга, 2007. – 528 с.
18. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України, ф. 219.
19. Історія економічних учень / За ред. В.Д. Базиловича. – К.: Знання, 2006. – Ч. 2. – 575 с.
20. История Киева. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 2. – 463 с.
21. Кантор В. Русское искусство и „профессорская” культура / В. Кантор // Вопросы истории. – 1978. – № 3. – С. 155 – 186.
22. Кобченко К.А. „Жіночий університет Святої Ольги”: історія Київських вищих жіночих курсів / К.А. Кобченко. – К.: МП Леся, 2007. – 271 с.
23. КПІ. Перше століття: історичний огляд / Авт.-упоряд.: В.І. Лиховодов та ін. – К.: Такі справи, 2007. – 384 с.
24. Миронов Б.Н. Социальная история России / Б.Н. Миронов. – СПб.: АТ „Наука”, 1999. – 547 с.
25. Полный свод законов Российской империи. – СПб., 1911.
26. Положение о Высших Женских курсах, учрежденных в Киеве. – К.: В Университетской типографии, 1881. – 10 + III с.
27. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз / О.Дергачов (керівник авт. колективу). – К.: Політична думка, 1996. – С. 3 – 6.
28. Чуткий А. Професура Університету Св. Володимира і вища жіноча освіта у Києві (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / А. Чуткий // Історичний журнал. – № 5. – 2005. – С. 87 – 92.
29. Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (ХІХ в.). Историко-социологический очерк / Н.А. Шип. – К.: Наук. думка, 1991. – 169 с.
30. Щетинина Г.И. Университеты в России и устав 1884 года / Г.И. Щетинина. – М.: Наука, 1976. – 230 с.
31. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834 – 1920 / І.С. Гриценко, В.А. Короткий. – К.: Либідь, 2009. – 256 с.

**ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КИЕВЕ
В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ИСТОРИИ УКРАИНЫ
КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX В.**

Статья освещает историю развития средних учебных заведений экономического профиля в Киеве в конце XIX – начале XX в., прежде всего – Первого киевского коммерческого училища.

Ключевые слова: экономическое образование, социально-экономическая история, профессорская корпорация.

© *Andrey Chutkiy*
(Kyiv)

**THE HISTORY OF BECOMING OF ECONOMIC EDUCATION IN KYIV IN THE CONTEXT
OF SOCIAL ECONOMIC AND INTELLECTUAL HISTORY OF UKRAINE FROM THE END
OF XIX – TILL BEGINNING OF THE XX.**

An article lights up the history of development of middle educational economic institutions in Kyiv at the end of XIX – at the beginning of the XX, especially First Kievan commercial school.

Key words: economic education, socio-economic history, professorial corporation.

До редакції надійшла 19.04.2011.

[94(477)+327.8]:612.391“192”

© *Олександр Даниленко*
(Київ)

**УЧАСТЬ МІЖНАРОДНОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЛІКВІДАЦІЇ НАСЛІДКІВ ГОЛОДУ
В УСРР У 1920-ТІ РР.**

Розкривається роль міжнародних організацій, які допомагали населенню України пережити голодні 1920-і рр.

Ключові слова: УСРР, Україна, голод, міжнародна допомога.

Голод 1921-1923 рр. в Україні досить широко висвітлювався українськими дослідниками [1; 6], але зовнішній аспект залишається недостатньо з'ясованим, хоча історики згадують про основні міжнародні організації та місії [4], які діяли тоді в українських губерніях. В архівах відклалися документи та матеріали про взаємодію радянських органів влади з міжнародними інституціями, про внесок останніх у порятунок голодних селян. Продовольча, матеріально-технічна, медична, санітарно-епідеміологічна допомога надходила від громадських, державних, кооперативних установ не лише Європи, але й Америки.

На початку 1920-х рр. українське суспільство потерпало від катастрофічних наслідків двох воєн поспіль та більшовицьких революційних перетворень. Соціально-економічну ситуацію ускладнила жадлива посуха у південних губерніях УСРР, яка спричинила недорід хлібних культур та голод серед сільського населення, хоча можна було уникнути його потворних форм, географії

поширення та мільйонних жертв, особливо дітей. Неврожай був очевидним, однак в українських селах протягом другої половини 1921 р. діяли надзвичайні методи здійснення хлібозаготівель з використанням карально-репресивних заходів (загороджувальні загони, ревтрибунали, інститут заручників тощо), що призвело до масової смертності людей.

Міжнародна допомога Україні надійшла не зразу. Вона здійснювалась поступово, безсистемно та вибірково. Упродовж другої половини 1921 р. Україна не отримала жодної продовольчої допомоги від західних країн, тому що їх увага зосереджувалася винятково на районах Росії, які офіційно вважалися голодуючими.

Першим офіційним документом українського уряду про міжнародну допомогу, крім угод по лінії Червоного Хреста, була угода з Американською адміністрацією допомоги (АРА), яку 10 січня 1922 р. підписали керівник АРА Г.Гувер (майбутній президент США) та Х.Г.Раковський у Москві. Виявилося, що РСФРР мала угоду від 20 серпня 1921 р.,